Syke hus og invasjonen av landskapet

Ulf Andenæs' bok vil forarge tilhengerne av høyhus og betongkonstruksjoner, men glede de som har sett seg lei på en utvikling som i sin mest ekstreme form kan oppfattes som en hån mot vår felles kulturarv.

Av Geir Uthaug FORFATTER, POET OG KRITIKER (PUBLISERT I MINERVA MAGASIN 15.10.2022)

«Vår tids hus har vært syke like lenge som vi har hatt indoktrinerte og ensrettede byplanleggere og arkitekter. Slike hus er ikke blitt smittet av sykdommen i sin levetid. Tvert imot, de er unnfanget og bragt inn i denne verden med sykdommen påført fra starten. Vi må holde ut med dem i tusenvis. De er uten sjel og uten sanselighet, kontrollerende, hjerteløse, aggressive, kalde, gjennomført uromantiske, lukket for enhver forbindelse med høyere makter, glattslikkede, sterile, renset for levende detaljer, ansiktsløse i sin gapende tomhet.»

Med denne kraftsalven av billedkunstneren og arkitekten Friedenreich Hundert-wasser innleder Ulf Andenæs sin bok Arkitekturoppgjøret, en oppsummering av ankepunktene mot en modernistisk arkitektur som forfatteren mener har bidratt til å forarme og forringe våre omgivelser. Boken har allerede – ikke helt uventet kanskje – vakt forargelse i arkitektenes leir. I tillegg til hva som oppfattes som et frontalangrep på arkitektene, er den heller ingen lovprising av politikere, utbyggere og finansfyrster. Tvert om er det mot dem boken i stor grad er skrevet. Ulf Andenæs vil være kjent som journalist og kommentatorer i Aftenposten gjennom flere tiår, han har vært utenrikskorrespondent og en talsmann for så vel verdikonservatismen som grønne verdier, som han mener henger sammen. Lenge før det var noe Arkitekturopprør var han opptatt av fortidsminner og vern av bygninger og miljø. Sammen med Terje Forseth, en kollega fra hans tid i Morgenbladet, skrev han en rekke artikler i Bonytt om norsk byggeskikk, og han hadde også sin egen spalte i Aftenposten, hvor slike temaer ble drøftet, inntil den ble stanset av arkitekter som mente han ikke burde uttale seg om moderne arkitektur siden han ikke var arkitekt …

Boken, som er tenkt som et ledd i kampanjen Arkitekturopprøret, som begynte som en kampanje på Facebook, er utgitt av Erling Okkenhaugs Allgrønn, et prosjekt som tar sikte på å skape bevissthet rundt det som skjer på arkitekturens område som er i ferd med å omskape landet. Okkenhaug selv ble kjent da han var med på å stanse en planlagt utbygging i Risør som ville gjort denne trivelige tradisjonsbevisste sørlandsbyen nærmest ugjenkjennelig. I stedet sikret han en utbygging som tok vare på sørlandsbyens hvite trehusbebyggelse. Okkenhaug må ha følt at bevegelsen trengte et manifest og gikk i kompaniskap med historikeren og pressemannen Andenæs. Resultatet er en bok som nok kunne ha hatt et mer profesjonelt preg, rent utstyrs- og billedmessig, men som er viktigere enn det beskjedne formatet skulle tilsi.

Styrken i Andenæs' bok

Noe av styrken i Arkitekturoppgjøret er dokumentasjonen på hvordan makteliten har herjet med Norges fysiske ansikt – i form av i beste fall likegyldige og i verste fall bent frem heslige bygninger som har vært som fremmedlegemer i forhold til naturskjønne omgivelser. Mange bygder i Norge har i løpet av de siste tiårene blitt så ramponert av motorveier, bensinstasjoner, kjøpesentre og bomaskiner at det har skapt store sår i landskapet og det er få tegn som tyder på at denne utviklingen ikke vil fortsette. Alle som har reist gjennom et historisk sted som Gran på Hadeland, og sett hvordan en av våre staselige bygder i løpet av få år er blitt omskapt av planleggere, myndigheter og investorer til trafikkmaskiner med kasselignende bygninger som ikke tar hensyn til landskapet og de gamle byggeskikker, vet hva Andenæs snakker om. Det dreier seg om en voldtekt av landskapet i en hittil ukjent størrelsesorden. Ikke siden Svartedauden, skriver Andenæs, har vi sett en lignende transformasjon av landskapet. Den gang var Norge nesten avfolket mange steder og grodde igjen, det som skjer nå er det motsatte. «Landet gjennomgår den mest eksplosive utbygging av natur og åpen mark i historien», skriver Andenæs, «en økende andel av det i form av invaderende, naturfremmede og miljøskadelige bygningsformer».

Den naturskadelige betongen

Det siste er et moment det er verd å merke seg. Siden sekstitallet har betong vært et yndet bygningsmateriale her i landet. Mange arkitekter later til å ha lagt en særskilt elsk på dette materialet. Grå, upersonlige, triste togstasjoner og busskur, boligblokker, kontorblokker samt såkalte «signalbygg» som preger landet vårt fra nord til sør, er bygget i betong. Forfatteren opplyser at det er få materialer som er mer skadelige for miljøet enn nettopp betong. «Produksjonen av betong som består av en blanding av sement, vann, sand og grus, er en av de mest klimabelastende virksomheter som vi har på vår klode», skriver Andenæs. «På grunn av de høye temperaturene som trengs i de kjemiske prosesser for fremstilling av sement, anslås hvert produsert tonn sement å gi et utslipp på et tonn CO_2, den fremste av drivhusgassene som skaper global oppvarming. Byggebransjens CO_2 avtrykk er monumentalt. Ifølge forskningen på området kommer 8% av verdens utslipp av klimagasser fra produksjon av sement og betong, anslått til dobbelt så mye som utslipp fra luftfarten.» (Andenæs s. 36)

Andenæs tilføyer lakonisk: «Det har vært eiendommelig å høre utbyggere og utbyggervennlige politikere skryte av angivelige miljøvennlige bygg – med ymse klimavennlige tiltak – når selve byggingen av de nye betongkassene inngår i vår tids mest klimafiendtlige virksomhet.»

Dette er noe som burde ha bekymret for eksempel tilhengere av Miljøpartiet de Grønne, men som vi vet har disse – utrolig nok – gått inn for høyhusbebyggelse i villakvarter, noe som skulle være stikk i strid med deres miljøvennlige profil. Og høyhus bygges som vi vet i glass og betong. Noe av kritikken som allerede har vært

rettet mot Andenæs' bok, er at den skal være en ultra-konservativ bok rettet mot modernismen i nær sagt enhver variant. Selv om Andenæs er en skarp kritiker av den ideologien som en av den modernistiske arkitekturs foregangsmenn – Le Corbusier – ville fremme og som lå til grunn for funksjonalismen, fremhever han i hvert fall ett av Corbusiers bygg – kirken i Ronchamps. Han er slett ikke motstander – så vidt jeg kan se – av all modernisme – her fremheves nyskapende kunstneriske arkitekter som Gaudi og Hunterwasser, for eksempel. Han roser Jan Inge Hovigs Ishavskatedral i Tromsø og har mye godt å si om Snøhettas Operabygg i Bjørvika (selv om han gir Lambda det glatte lag.) Andenæs peker også på en bevegelse som art noveau som var svært så nyskapende i sin tid, men som dessverre fort ble overskygget nettopp av Corbusier og hans etterfølgere, som skyskraperarkitektene Mies von der Rohe og Philip Johnson. At nettopp disse tre foregangsmenn for modernismens arkitektur – som skal være så fremtidsrettet, folkelig og demokratisk – alle sammen på hver sin måte hadde bånd til fascismen og nazismen, er vel også ukjent for de fleste.

Fascistiske modernister

Et av ankepunktene fra modernistene mot tilhengere av klassisk arkitektur er at de er bakstreverske i en slik grad at de nærmer seg det «brune»; eksempelet er Hitlers arkitekt Albert Speer, som skapte bygninger i en stil som lignet kopier fra det gamle Romerriket. Så viser det seg altså at alle tre var knyttet til den fascistiske ideologi. Johnson var attpåtil antisemititt. Han propaganderte for Hitler og prøvde til og med å få i gang et fascistisk parti i USA, før han slo om. Corbusier var begeistret for Mussolini og var til og med ansatt i et tysk-kontrollert kontor for «rasehygiene» i Paris. Mies van der Rohe flyktet fra Nazi-Tyskland til USA, men også han hadde tidligere hatt bånd til nazistene, i hans tilfelle Joseph Goebbels. Med slike eksempler i mente kan man være litt mer forsiktig med å trekke forhastede konklusjoner når det gjelder motstanderes angivelige politiske preferanser.
Andenæs ser en sammenheng mellom Corbusiers Mussolini-begeistring og hans egen arkitektur. Det er en arkitektur som ikke er designet for individet, men for kollektivet. Ikke uten grunn viste han også begeistring for en annen diktator, Stalin. Uniformitet og store strukturer var Corbusiers plan. Ikke det intime og hjemmekoselige. Hans plan for et fremtidig Paris gikk ut på å rive mesteparten av byen med sine individuelle og assosiasjonsskapende historiske bygninger. I stedet ville han sette ensformige monolittiske høyhus plassert som klosser på et brett, eller rutenett av snorrette gater. Planen ble heldigvis forkastet, men fremdeles hører hans grandiose planer om fremtidens byplanlegging til pensum for mange arkitekturstudenter.

Forakt for fortiden

Forakt for fortiden er faktisk, som Andenæs nevner, et kjennetegn ved brutalismen og dens tilhengere. Den verste stilart de vet av er 1800-tallets, eller den viktorianske perioden som de foraktelig kaller «stilforvirringens», fordi store offentlige bygninger ble inspirert av tidligere tiders stilarter, Houses of Parliament av gotikken, Operaen i Paris av barokken og Ludvig II av Bayerns eventyrslott Neuschwanstein som en fantasi over tyske middelalderborger. I stedet for dette gikk de inn for masseproduksjon av stilartene som kom til på seksti- og syttitallet som var varianter av funksjonalismen. Men en slik kopiering var godkjent. Det var billigere og mer praktisk, ble det fremholdt, det krevde mindre areal og var i pakt med et moderne liv. Alle disse påstander finner Andenæs grunn til å se nærmere på.

Andenæs beskriver mange fenomener som tør være kjente, og andre ting som kan være med å åpne våre øyne. Ikke visste jeg i hvor stor grad dagens byggestil nærmest er et diktat, påtvunget oss av instanser som ligger fjernt fra alminnelige menneskers påvirkning. Ikke visste jeg heller hvor vanskelig det må være for en arkitekt som ikke underkaster seg disse dekretene i det hele tatt å få lov til å utøve sitt virke. Andenæs forteller for eksempel om Veneziacharteret fra 1964 som slo fast en rekke prinsipper for bevaring av eldre bygningsmasse hvor nye prinsipper ble presentert som gjorde selve ideen om tradisjonell bevaring umoderne. Det het at når historiske bygninger trengte omfattende restaurering, skulle det nye som ble tilføyet «tilpasses vår tid.» Men hvor i våre egne lover står det skrevet at vi skal underkaste oss estetiske diktater fra slike instanser? Veneziacharteret anbefalte for eksempel at når gamle bygg krevde restaurering, skulle det nye slett ikke tilpasses det gamle slik man gjorde før, men heller skape et stilmessig brudd. En slik forordning er i stor grad håndhevet også av norske oppdragsgivere og myndigheter. Et grelt eksempel er en firkantet uskjønn kasse som ser ut som et midlertidig skur som ble laget som et tilleggsbygg til den vakre Håkonshallen i Bergen. Man rettet seg så slavisk etter Veneziacharteret at det nærmest ble sett på som lovbrudd å tilpasse det nye den historiske bygningen. Da den store restaureringen av Nidarosdomen fant sted, med Thiis som hovedarkitekt, var det arkitektens idé å prøve å finne et uttrykk som harmonerte med den gotiske byggeskikken i Nord-Europa. Hadde dette vært gjort i dag, ville vi sannsynligvis fått en domkirke hvor en gammel kirkeruin enten hadde stått der naken og ubrukelig som gudshus (som ble anbefalt) eller om den skulle være funksjonell måtte den påføres en hard kantet bygning i betong og glass, helt i utakt med kirkebygget, men helt i pakt med Veneziacharterets retningslinjer. Vestfronten slik den fremstår i dag, som var et resultat av Thiis' ideer og norske billedhuggeres arbeid og som er en pryd for kirkebygget, ville aldri ha kommet på tale.

Ulf Andenæs ser formgivning og arkitektur i sammenheng med landskapet, miljøvern og den grønne bølgen, og retter skarp kritikk mot politikere, planleggere og ensidige kapitalinteresser. Ikke engang byantikvarer unnslipper. I mange tilfeller har de ikke gått imot brutalistenes planer, men faktisk vært med på å støtte dem på bekostning av antikvarisk arkitekturvern. Han vurderer byggeskikk nasjonalt og internasjonalt og ser på hvordan de runde og myke former som ofte var toneangivende, ble erstattet av det snorrette harde og kantete. I dag er det viktigere å bevare moderne kasser som bare har stått noen få år, enn å sørge for at gamle ærverdige bygninger fredes, og flotte bygninger fra en annen epoke skal nærmest tvangsmessig underkastes regelen om kontrast, selv om resultatet skjærer mange av oss i øynene.

For alle som er opptatt av arkitektur som formspråk og estetikk – og ideen om skjønnhet i det hele – er Ulf Andenæs' poengterte og velskrevne bok en nødvendig anskaffelse. Den vil i særlig grad glede tilhengere av arkitekturopprøret, folkebevegelsen som protesterer mot omformingen av våre omgivelser til noe skremmende og ugjenkjennelig. Den har både overblikk og sideblikk, tegner lange linjer og perspektiver samtidig som den også har et godt øye for detaljene. Det er en bok som naturligvis burde ha fått et stort forlag bak seg, som det nå er, fremstår den nærmest som en slags pamflett, på tross av at det er en viktig utgivelse. Den vil forarge tilhengerne av høyhus, skyskrapere og glass- og betongkonstruksjonene, men den vil glede mange som har sett seg lei på en utvikling som skaper dype sår i landskapet, forstyrrer sinnsroen og i sin mest ekstreme form kan oppfattes som en hån mot vår felles kulturarv.